

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الگوی مضاربه محض و تعدیل
یافته در قرارداد تکافل با
تکیه بر فرآیند محاسبات

تکافل ره آوردی نوین ملهم از ایده ای کهن " از ساز و کار حمایت مبتنی بر انتقال تا نظام متکی بر توزیع ریسک

یافته ها

(۱) تکافل در تقابل با بیمه نیست و نباید باشد. به عبارتی بهتر، این دو نظام در مناسبات و تعامل و آمیختگی معنادار یکدیگر را کامل می سازند.

(۲) تکافل محصولی سنتی خالص و کهن نیست هر چند ایده آن از سنت و کلید واژه کفالت که از مفاهیم ارزشمند فقهی است برآمده است اما صنعت تکافل از صنعت بیمه جوان تر است و از این حیث هم سنگ با بیمه و هم طراز با بیمه به ابتکارات علوم نوآورانه و به ویژه تکنولوژی اطلاعات و پلتفرم های کاربردی نیازمند است.

(۳) تکافل یک محصول نیست نظامی است که ساختار سازی، قانونگذاری و قاعده مند سازی های هوشمندانه برای آن اجتناب ناپذیر است.

(۴) تکافل منحصر و خاص ذائقه مسلمانان نیست و جذابیت های آن برای جمعیت غیرمسلمان نیز مشهود است.

(۵) این تکافل نیست که تعیین کننده افق روشن با خاکستری آن در آینده است بلکه اهتمام متولیان به حرفه ای گری و ارائه مناسب یک ایده خوب در باب تکافل است که تعیین کننده سرنوشت آن است.

۶) نظام مدیریت ریسک در تکافل می بایست با رویکرد احتیاطی بیشتری نسبت به بیمه عملیاتی شود.

۷) تمامی تجربه های صنعت بیمه به ویژه در بخش مدیریت ریسک و روشهای ارزیابی خسارت و ابعاد اقتصادی و سرمایه گذاری آن می بایست در نظام های تکافلی مورد بهره برداری قرار گیرد.

۸) گستره بکر بازار برای تأمین امنیت اقتصادی مردم آنچنان وسیع است که بیمه و تکافل بدون تعارض و محدودیت می توانند هر یک جایگاه خود را به دست آورند و هم افزایی آنها در نهایت منتهی به آرامش بیشتر مردم شود.

۹) مخاطرات اخلاقی و ریسک تقلبات که یکی از چالش های صنعت بیمه است می تواند در ساز و کار تکافل با ظرفیت های ویژه ای کنترل شود و به نوعی سیاست نظارتی مشارکتی و خود کنترلی تعمیم یا بد و این تجربه برای صنعت بیمه نیز می تواند بسیار مفید باشد.

۱۰) نظام مالی اسلامی در ۳ حوزه بانکداری اسلامی، بیمه اسلامی و بازار سرمایه اسلامی وارد بازار جهانی مالی شده است و در کشور ما با توجه به قانون مدنی و انطباق عقود و موازین تبیین شده در این قانون با شریعت زمینه های گسترده ای برای ابلاغات جدید با هدف گسترش حمایت از مردم در شرایط بحرانی و در چارچوب بیمه و تکافل وجود دارد که مستلزم نواندیشی و ابتکارات خلاقانه است

۱۱) اصل تعاون، اصل تبرع، اصل نظارت شرعی، اصل مسئولیت و ضمانت مشترک اصول اختصاصی تکافل هستند اما بسیاری از اصول و قواعد کلی بیمه از جمله منتتهای حسن نیت و قائم مقامی و ... بین بیمه و تکافل مشترک هستند.

۱۲) ایجاد بستر عملیاتی، تدوین قانون، تدوین آئین نامه های اختصاصی، احصاء شیوه های مؤثر نظارت در عملیات، اجرا و طراحی گامهایی است که لازمه حصول به نتیجه و تعمیم فرهنگ تکافل در مسیر هم افزایی با صنعت بیمه می باشد.

مقدمه :

مبانی بحث

تعاریف - تکافل ضمانت مشترکی است که گروهی از مردم بر ضمانت متقابل یکدیگر در مقابل زیان معین توافق نمایند و در منافع نیز شریک باشند.

الگوهای فقهی (۱- وکالت ۲- وکالت همراه با پاداش ۳- وقف ۴- ودیعه ۵- مضاربه محض و تعدیل شده)

به عنوان یک عقد مستقل مستحدثه (۱- ادله صحت عقود براساس عمومات اوفو بالعقود ۲- عدم مغایرت با شرع ۳- مبتنی بر تعاون ۴- دارا بودن شرایط عقد ۵- عدالت ۶- برادری ۷- شفافیت ۸- مشارکت در کار خیر)

به عنوان تطبیق با یکی از عقود معین

تطبيق تكافل با يك يا چند عقد معين

اکثریت نظریات ارائه شده در راستای مشروعیت عقد تکافل بر مبنای انطباق آن با یک یا چند عقد از عقود معهود در فقه مانند وکالت، مضاربه و سایر عقود معین می باشد.

نکته : گرچه تکافل متشکل از ترکیب تعدادی از عقود معین است اما هدف تکافل با اهداف هر یک از عقود تشکیل دهنده آن متفاوت است برای مثال در مضاربه هدف سود مشروع است در حالی که در عقد تکافل مبتنی بر الگوی مضاربه سود فی نفسه هدف نهایی نمی باشد بلکه قصد متعاقدين تأمین و حمایت است و چنانچه از مجموع سرمایه گذاری ها مازادی بماند تقسیم مازاد وفق قرارداد مورد نظر و هدف می باشد.

نکته : علاوه بر انطباق تکافل با یک یا چند عقد معین الزاماً برای متعاقدين دارا بودن شرایط عمومی قراردادها از جمله قصد و رضا و اهلیت ضرورت دارد.

تبیین الگوی مضاربه

در الگوی مضاربه آنچه اتفاق می افتد بدین شرح است که اعضاء یا متکافلان هر یک مبلغی را به صندوق تکافل اعطاء می نمایند تا پرداخت خسارتهای احتمالی از مبالغ مزبور تأمین شود و ضمناً سرمایه گذاری مباح و حلال نیز توسط مؤسسه تکافل با بخشی از سرمایه تشکیل شده صورت پذیرد در این بخش مؤسسه تکافل به عنوان عامل و اعضاء مالک تلقی می گردند و نتیجه عملیات تجاری توسط عامل به نسبتی که قبلاً مشخص شده است بین عامل و صندوق تقسیم می گردد.

تبیین عقد مضاربه و مختصات آن در فقه

تعاریف مختلف

مضاربه قراردادی است بر وجه نقد برای اینکه عامل به وسیله تجارت کردن در آن تصرف نماید تا سود آن بین عامل و صاحب مال به مقتضای آنچه شرط کرده اند تقسیم شود .

- علمای شافعی (تمایل به تجارت)
- مضاربه به نوعی عقد شرکت است برای کسب سود به وسیله مال از طرف صاحب مال و عمل از طرف عامل مضاربه
- علمای مذهب حنفی (تجارت شرط نیست)
- **شهید اول در کتاب لمعه:** در مضاربه صاحب مال، مال خود را به شخص دیگری واگذار می کند تا در مقابل سهم معینی از سود آن با آن مال کار کند .
- **در کتاب عروه الوثقی :** مضاربه عبارت است از این که انسان مالی را به دیگری پرداخت کند تا بوسیله آن تجارت کند و سود حاصل از آن بین هر دو تقسیم شود نه اینکه تمام سود برای مالک یا برای عامل باشد.
- در فقه امامیه نیز تأکید بر عمل تجاری مطرح شده است.
- **در قانون مدنی ایران نیز تجارت شرط شده است.**

تبیین عقد مضاربه و مختصات آن در قانون

تعریف قانون مدنی

« مضاربه عقدی است که به موجب آن احد متعاملین سرمایه می دهد با قید اینکه طرف دیگر با آن تجارت کرده و در سود آن شریک باشند صاحب سرمایه، مالک و عامل مضارب نامید می شود»

- سرمایه باید وجه نقد باشد.
- حصه هر یک از مالک و مضارب باید جز مشاع از کل باشد (ربع، ثلث و ...)
- مضاربه عقد جایز است
- مضاربه اگر مطلق باشد هر نوع تجارت مجاز است و اگر مقید باشد طبق شرط در هر صورت در طرز تجارت باید رعایت متعارف را بنماید.

ماده ۵۵۵

- مضارب در حکم امین است - ید امانی دارد نه ید ضمانی - آثار وضعی مترتب بر ید امانی مضارب

تبیین الگوی مضاربه محض

در نهاد مضاربه محض شرکت تکافل تمامی هزینه های مدیریتی خود را پس از تقسیم سود حاصل از سرمایه گذاری از سهم سود (سود ناخالص) خود کسر می نماید.
در نهاد مضاربه محض شرکت تکافلی نمی تواند مجموع یا بعضی از هزینه های مدیریتی و اجرایی فرآیندهای اجرایی تکافل را از سود ناخالص کل کسر نماید و متعاقباً نسبت به تقسیم سود اقدام نماید.

ماده ۵۵۵ قانونی مدنی :

- انجام اعمالی که برای نوع تجارت لازم است با توجه به عرف مکان و زمان بر عهده مضارب است.
- اگر کاری را که که عرفاً می بایست برای آن شخصی را به کار می گرفته و هزینه می نموده خودش انجام دهد برای آن خدمت نمی تواند حق الزحمه لحاظ کند.

سود کم و انعطاف پذیری محدود

تبیین الگوی مضاربه تعدیل یافته

در الگوی مضاربه تعدیل شده پس از اینکه شرکت تکافلی هزینه های مدیریت مضاربه را از دارایی ها پرداخت نمود قبل از برآورد کسری صندوق و یا مازاد صندوق و اجرای فرآیند تقسیم سود کلیه هزینه های انجام شده را برداشت می کند و در این حالت اگر سودی باقی بماند بخشی به صندوق تکافل تعلق دارد و درصدی هم بنا بر توافق قبلی به مؤسسه تکافل تعلق می گیرد و چنانچه کسری صورت پذیرد از صندوق سهامداران شرکت تکافل به صورت قرض الحسنه به صندوق تکافل پرداخت خواهد شد.

ارائه یک تعریف جامع از تکافل بر اساس متون مورد کاربردی در صنعت تکافل مالزی

Takaful is a type of Islamic insurance wherein members contribute money into a pool system to guarantee each other against loss or damage. Takaful-branded insurance is based on sharia or Islamic religious law, which explains how individuals are responsible to cooperate and protect one another

همانطور که ملاحظه می گردد در این تعریف هم ۳ محور کاملاً مشترک وجود دارد :
سرمایه مشترک
مسئولیت و ضمان مشترک
منافع مشترک

نکته : انطباق فرآیند با احکام شریعت نیز در این تعریف تصریح شده است.

(P A) حساب ریسک → اعطا به مؤسسه تکافل بر اساس تبریح → حق تکافل اعضا → جری آن پول نقد

(P S A) حساب سرمایه گذاری

تقسیم بین مشارکت کنندگان → منافع مازاد نهایی

و مؤسسه تکافل بر اساس حصة تعیین شده در تکافل نامه
سهام مؤسسه تکافل به حساب سهامداران منظور می گردد

در مواقع کسری حساب PSA از حساب P A قرض الحسنه دریافت می شود و در صورت نیاز از حساب سهامداران و چنانچه کماکان ترمیم صندوق P S A لازم باشد مؤسسه نسبت به پذیره نویسی مجدد اقدام و یا از بانک اسلامی وام اخذ می نماید.

{ اقدامات مبتنی بر مدیریت ریسک تکافل }

ارزیابی منظم سطح تحمل ریسک صندوق های PSA

کنترل ظرفیت نگهداری حساب PSA متناسب با سطح تحمل ریسک

مدیریت ریسک در معرض (ریسکنما)

رویکرد آکچوئری احتیاطی

نکته : اصولاً فرآیندهای محاسبات حق تکافل و آکچوئری و پیش بینی ذخایر و مدیریت ریسک در تکافل بر مدار روش احتیاطی می باشد.

نتیجه گیری

الگوی مضاربه تعدیل شده گویای سود آوری بیشتر آن برای مؤسسه تکافل است در این الگو در چندین نوبت هزینه های مربوط به عامل مضارب و صندوق تکافل از مازاد کسر می شود و همچنین اگر مبلغی از سرمایه مختص به بازپرداخت خسارتها در صندوق PSA باقی مانده باشد به سود حاصل از مضاربه اضافه خواهد شد و با این ترتیب قطعاً سود مؤسسه تکافل بیشتر خواهد بود و شرایط رقابتی نیز افزون (از نظر فقهی نظرات متفاوت است)

* در الگوی مضاربه محض سود آوری مؤسسه تکافل کمتر است و رویکردها عمدتاً به نفع اعضاء است نه مؤسسه تکافل . علیهذا اینکه انعطاف پذیری این الگو کمتر می باشد اما با توجه به نزدیک تر بودن این الگو با انگیزه اعضاء از پذیره نویسی و مشارکت در عملیات تکافلی به نظر می رسد به مفاهیمی مانند تعاون، برادری و اخوت و ... نزدیک تر است.

* برخی از کشورها مانند مالزی شرکتهای تکافلی از الگوی مضاربه محض برای حساب شرکت کنندگان (P A) و از الگوی مضاربه تعدیل یافته برای حساب ویژه شرکت کنندگان (PSA) استفاده می نمایند.

**ماده ۵۴۶ - مضاربه عقدی است که به موجب آن احد
متعاملین سرمایه می دهد با قید اینکه طرف دیگر با آن
تجارت کرده و در سود آن شریک باشند صاحب سرمایه،
مالک و عامل، مضارب نامیده می شود.**

ماده ۵۴۷ – سرمایه باید وجه نقد باشد.

**ماده ۵۴۸- حصه هر یک از مالک و مضارب در منافع باید جز
مشاع از کل از قبیل ربع یا ثلث و غیره باشد.**

ماده ۵۴۹- حصه های مزبوره در ماده فوق باید در عقد مضاربه معین شود مگر اینکه در عرف، منجزا معلوم بوده و سکوت در عقد منصرف به آن گردد.

ماده ۵۵۰ – مضاربه عقدی است جایز

ماده ۵۵۱- عقد مضاربه به یکی از علل ذیل منفسخ می شود

۱- در صورت موت یا جنون یا سفه احد طرفین

۲- در صورت مفلس شدن مالک

۳- در صورت تلف شدن تمام سرمایه و ربح

۴- در صورت عدم امکان تجارتي که منظور طرفین بوده

**ماده ۵۵۲- هرگاه در مضاربه، برای تجارت مدت معین شده باشد
تعیین مدت موجب لزوم عقد نمی شود لیکن پس از انقضاء مدت،
مضارب نمی تواند معامله بکند مگر به اجازه جدید مالک**

ماده ۵۵۳- در صورتی که مضاربه، مطلق باشد (یعنی تجارت خاصی شرط نشده باشد) عامل می تواند هر قسمت تجارتي را که صلاح بداند بنماید ولی در طرز تجارت باید متعارف را رعایت کند.

**ماده ۵۵۴- مضارب نمی تواند نسبت به همان سرمایه با دیگری
مضاربه کند یا آن را به غیر واگذار نماید مگر با اجازه مالک**

ماده ۵۵۵- مضارب باید اعمالی را که برای نوع تجارت، متعارف و معمول و بلد و زمان است بجا آورد ولی اگر اعمالی را که برطبق عرف بایستی به اجیر رجوع کند خود شخصا انجام دهد مستحق اجرت آن نخواهد بود

**ماده ۵۵۶- مضارب در حکم امین است و ضامن مال مضاربه نمی
شود مگر در صورت تعدی یا تفریط**

ماده ۵۵۷- اگر کسی مالی برای تجارت بدهد و قرار گذارد که تمام منافع، مال مالک باشد در این صورت معامله، مضاربه محسوب نمی شود و عامل مستحق اجرت المثل خواهد بود مگر اینکه معلوم شود که عمل را تبرعا انجام داده است.

ماده ۵۵۸- اگر شرط شود که مضارب، ضامن سرمایه خواهد بود و یا خسارات حاصله از تجارت، متوجه مالک نخواهد شد عقد باطل است مگر اینکه بطور لزوم شرط شده باشد که مضارب از مال خود به مقدار خسارت یا تلف، مجاناً به مالک تملیک کند.

ماده ۵۵۹- در حساب جاری یا حساب به مدت ممکن است با رعایت شرط قسمت اخیر ماده قبل، احکام مضاربه جاری و حق المضاربه به آن تعلق بگیرد.

ماده ۵۶۰- بغیر از آنکه فوقاً مذکور شد مضاربه تابع شرایط و مقرراتی است که به موجب عقد بین طرفین مقرر است.

جریان پول نقد در تکافل مبتنی بر مضاربه محض و تعدیلی یافته

الف (تکافل مبتنی بر مضاربه محض

- (۱) حق تکافل توسط مشارکت کنندگان پرداخت می شود.
- (۲) با الگوی مضاربه سرمایه گذاری صورت می پذیرد.
- (۳) مشارکت کنندگان مالک و متصدی اداره تکافل عامل قرار می گیرند.
- (۴) عامل پس از اتمام عملیات تکافلی و تسویه حساب نهایی با احتساب هزینه ها اعم از هزینه های فنی، عملیاتی و هزینه های اتکایی و ذخایر صورت نهایی را ارائه می نماید و سپس نسبت به تقسیم مازاد حاصله بین خود و مشارکت کنندگان به نسبت تعیین شده در قرارداد اقدام می نماید.

اقدام هزینه ای مربوط به عملیات اجرایی و مدیریتی از سهم حساب سهامداران و مؤسسه تکافل کسر و تأمین می گردد.

ب (تکافل مبتنی بر مضاربه تعدیل یافته

در این نوع قرارداد مؤسسه تکافل کلیه هزینه های اعم از :
عملیاتی و ذخایر و مدیریتی را از مازاد عملیات مالی کسر و متعاقباً نسبت به تقسیم سود وفق حصه تعیین شده اقدام می نماید.

سخن آخر

بدون شناخت کامل تکافل را نه رد نمائیم و نه تائید

مطالب ارائه شده در این کارگاه آموزشی با هدف آشنایی مناسب با نظام تکافل و اثبات عدم تقابل این نظام با بیمه رایج در ایران که کاملاً منطبق با رویه های اسلامی است به روش ساده سازی مفاهیم، اهداف فرآیندها و دیدگاه های کلی و آشنایی عمیق تر با یکی از مدل های منتخب تکافل " تکافل با الگوی مضاربه " و انواع روش های محاسباتی آن تقدیم شد. آشنایی با الگوهای دیگر و یا نوآوری در بهره گیری بهتر از تجربیات صنعت تکافل با هدف هم افزایی این صنعت با صنعت بیمه برای گسترش اهداف مشترک انسانی این دو یعنی حمایت گری، ترمیم، احیاء و آرامش بخشی به انسانها در شرایط سخت رخدادهای ناخوشایند و حوادث مفید خواهد بود.

اگر به ادامه مطالعات در این زمینه با رویکرد و روش ساده سازی محتوا و نقش فعال شبکه نمایندگان علاقه مند هستید توصیه می شود الگوهای وکالت و تلفیقی وکالت و مضاربه و کانال های توزیع در تکافل را نیز بررسی فرمائید، امیدواریم با کمک خداوند مهربان در مسیر خدمت به بندگان خدا در زمینه حمایت گری از طریق بیمه های رایج در کشورمان و تکافل و هر الگوی کارآمد دیگری که مفید به فایده باشد همیشه موفق باشید.

سید محمد ناصر مبرقی

مدرس بیمه